

Teljesítmény és biztonság viszonya a kockázattársadalom szervezeteinek működésében

Makrokriminológiai megközelítés

A bűnözés kérdéskörével foglalkozó szakirodalom az elmúlt száz-százötven évben mennyiségében és minőségében is hatalmas változáson ment át. A világ különböző részein tevékenykedő kutatók – többnyire egyetemi vagy kutatóintézeti háttérbázissal felvértezve – szinte futószalagon ontják a könyveket, tudományos vagy tudomány-népszerűsítő tanulmányokat, cikkeket. Kongresszusok, konferenciák sorozatban vitatják meg a közvélemény számára is fontos (és kevésbé fontos, bár lehet, hogy ettől függetlenül érdekes) kérdéseket, társadalmi jelenségek közötti összefüggéseket, és az egyes emberek, embercsoportok speciális jellemzőinek elemzéséből levonható következtetéseket. Olykor már-már sajnálom fiatal pályatársaimat, hogy találnak-e még „fehér foltot” a lehetséges bűnözési megjelenési formák és oksági kérdések körén belül. Eközben természetesen őszinte és jó szándékú irigység fog el, hogy milyen – távlatokban még csak nem is sejthető – egyre bővülő módszertani repertoárral vizsgálhatják valamely részterület rendszerösszefüggéseit.

Talán nem tévedek, ha úgy gondolom, hogy a rendszerszemlélet lehet az a nóvum, aminek jobb kiaknázása további segítséget nyújthat témánk: a bűnözés alaposabb megismerése és megértése irányában.

Azt természetesen dőreség volna képzelni, hogy bármelyik tudományterületünkön bármiféle új felfedezés nélkülözhetné a régi felismeréseket, azaz: helyénvaló volna az elődeinktől hozott ismeretanyagot sutba dobni, s nem épp arra építkezni. Az itt következő tanulmány remélhetően az olvasó számára is visszaigazolja az iménti megállapítást.

A kriminalitás két nagy rendszeréről

Mielőtt ennek bemutatására rátérnék, felhívom a figyelmet a bűnözés kutatásának éppúgy, mint büntető anyagi és -eljárási jogi értékelésének, mérlegetelésének egy elengedhetetlen (bár rendszertani szempontból olykor hevesen vitatott) alapelemére. Ez pedig a társadalmi (vagy a jelen büntetőjogi terminus technicus szerint társadalomra) veszélyesség. A fogalom szakirodalma bőséges, ezért e helyütt csak rendszerelméletünk alkotása szempontjából fontos tulajdonságára hívom fel a figyelmet.

Kiinduló tézisként fogadjuk el, hogy a kriminalitás valamennyi fajtája beilleszthető egy dialektikus rendszerbe. Ennek úgynevezett „független változója” a társadalmi veszélyesség.

A *társadalmi veszélyesség* (amely kriminológiai alapfogalom és összekötő kapocs a kriminológia és a büntetőjog között) léte, nagysága, irányultsága (kit és kinek az érdekében

sért vagy veszélyeztetet) alapismérv annak eldöntéséhez, hogy egy tett kriminalizálandó-e, vagy sem. Ennek vannak objektív és szubjektív (tartalmi) elemei.¹

Ezek alapos tanulmányozása hozzásegít bennünket annak megértéséhez, hogy a külféle hatalmi góccok (centrumok) erővonalai szerint miért antagonisztikus olykor az ellentét, s milyen hozzájárulások szükségesek ahhoz, hogy a merev szembenállás feloldható legyen. Be kell látnunk, hogy az uralkodó normától való eltérést nem lehet a normaszegés tényére, a jogszabályban deklarált elvárásokkal való akaratlagos szembeszegülésre redukálni. Érték- és érdekrendszerek ütköznek egymással, ezek során derül ki, hogy a küzdelemben melyik válik dominánssá. Ez dialektikus folyamat, azaz a megerősödést, felülkerekedést követi a hanyatló szakasz, azaz új (vagy korábban átmenetileg vesztes) érték- és érdekrendszerek erősödése, esetleg felülkerekedése.

A továbbiakban kísérletet teszek arra, hogy a bűnözést *társadalmi veszélyességének terjedelme* alapján soroljam két, logikailag elkülöníthető kategóriába. Bár ennek részleteire még visszatérek, már itt jelzem: a terjedelem több dimenzióban kap értelmet, úgymint: személyi, időbeli és térbeli jelentősége szerint. Ennek megfelelően lehet megkülönböztetni egymástól a makro- és a mikrokriminalitást.

Az előbbiek részletes kifejtése előtt arra hívom fel a figyelmet, hogy a nagy léptékű skálákkal gyakran a társadalom egészét vizsgáló kutatásokat soroljuk a *makroelméletek* körébe. Ezek az elméletek társadalmi struktúrákra összpontosítják a figyelmüket, és azt vizsgálják, hogy ezek a struktúrák milyen hatással vannak az emberi viselkedésre. A *mikroelméletek* egyéni szinten próbálják megmagyarázni a bűnözés és a bűnelkövetés okait.²

A makroelméletek gyakran valamely társadalmi csoport jellemzőinek általánosításából származtathatók. Példaként említhető egy olyan kutatás, amelynek célja annak megállapítása, hogy egyik városban miért alacsonyabb a bűnözés, mint a vele szomszédos másikban. A mikroelméletek az okok feltárásakor a makróknál nagyobb részletességre és az előbbieknél inkább pozitív eredményre töreksenek. Így például a mikroelméletek foglalkoznak azzal, hogy egyes emberek miért követnek el bűncselekményeket, s mások miért nem.³

A kriminológusok – akkor is, ha ezt nem hangsúlyozzák – hagyományosan mind a makro-, mind a mikroelméleteket alkalmazzák, amikor a bűncselekmények és a bűncselekményekkel kapcsolatba kerülő személyek viselkedését analizálják.⁴ Ezzel együtt azt is látnunk kell, hogy bár új kihívásokra új válaszok kellenének, többnyire mégis a régi

¹ Ezek kifejtéséről lásd például Horváth T.: A társadalomra veszélyesség és a bűncselekmény fogalmának alapvető kritériuma. Állam- és Jogtudomány, 1980/1.; Irk F.: Társadalomra veszélyesség – rendszerváltáson innen és túl. In: Farkas Á. – Görgényi I. – Lévai M. (szerk.): Ünnepi tanulmányok II. Horváth Tibor – az ünnepelt 70. születésnapja tiszteletére. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997, 54–75. o.; Földesi T.: Mi jár a bűnért a jogban? Belügyi Szemle, 2011/9., 16–40. o.

² http://wiki.answers.com/Q/Explain_the_micro_and_macro_theories_used_by_criminologists;
http://wiki.answers.com/Q/Explain_the_micro_and_macro_theories_used_by_criminologists#ixzz25VP02lpd

³ <http://wilbury4.hubpages.com/hub/Criminology-course>

⁴ <http://www.oppapers.com/essays/Task-One-How-Would-You/934810> Bővebben lásd még: Shoham, S. G.: Micro-Macro Criminology. International Journal of Comparative Sociology, vol. 42, nos. 1–2, February 2001, pp. 9–57.

maradnak életben. Ennek egyik példája az *erőfölénnyel visszaélés*, amely a szándékos bűncselekmények többségének lényegi jellemzője. És itt még nincs különbség makro- és mikrodimenzió között, hiszen a megállapítás mindkettőre érvényes. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy maga a jelenség, az elkövethetőség indoka nem új, csak mind a tartalom, mind a forma tér el a korábban megszokottól. Ez már önmagában újfajta a válaszstratégiát kellene hogy indukáljon. Mégis a tapasztalatok szerint új kihívásra régi válasz érkezik, s már csak emiatt is a korábbiakhoz képest szokatlan, tehát újszerű körülmények középette az vagy késik, vagy – többnyire – inadekvát, illetve jellemzően a kettőnek az egye.

Amikor egy új tárgykörrel kívánunk foglalkozni, az első feladat a *fogalom meghatározása*. Ennek első fázisa, amikor összegyűjtjük azokat a definíciókat, amelyek a szakirodalomban eddig napvilágot láttak. Ehhez napjainkban két nagy lehetőség áll rendelkezésre: egyrészt a hagyományos (nyomtatott vagy elektronikusan rögzített) írásos anyagok rendszerező elemzése, másrészt valamilyen internetes keresőmotor (esetünkben a Google) igénybevétele.

A fogalomalkotás megkezdése előtt kísérletet tettem arra, hogy a Google segítségével forrásmunkákra leljek. Legnagyobb meglepetésemre sem a „makrokriminalitás”, sem a „makrobűnözés” szóra egyetlen (magyar nyelvű) válasz sem érkezett (2013. február 10.). Ebből arra a következtetésre kellett jutnom, hogy a honi szakirodalom nem vette át sem a az angol macrocriminality, sem a német Makrokriminalität kifejezést, ez a fogalom – ellentétben a széles körben elterjedt angolszász megfelelőjével – mivelénn még nem honosodott meg. (Az angol szóra 151 ezer, a németre 2240, még a *Makrokriminalität definition*ra is 971 találat érkezett.) Pontosítva az előző állítást: magyar nyelven egyedül az *Eörsi István* honlapján található tanulmányban fordul elő a makrobűnözés szó, mégpedig a népiptás vonatkozásában, tehát nemzetközi egybevetésben tartalmilag pontosan.⁵

A számos meghatározás közül a legtomörebb egy *német definíció*: e szerint a makrokriminalitás a bűnözés kollektív nagy kiterjedésű formája.⁶ E bűnözési kategória kezdettől fogva összetartozott két másik bűnözési móddal: a hatalmasok bűnözésével, illetve a fehérgalléros bűnözéssel. Van, aki a háborús bűncselekményeket és a terrorizmust tekinti a fogalom központi területébe tartozónak.⁷

Íme, a saját definíciós ajánlatom: a makrokriminalitás fogalma fogja át azokat a cselekményeket, amelyek esetében a következő állítások közül egy vagy több igaz:

⁵ A gondolkodás nyomorúsága című dolgozatában Eörsi István Reinhard Merkelt idézi: „E század iszonyata nemcsak az államok egymás ellen irányuló tombolásában csúcsosodott ki, hanem a befelé irányuló állami makrobűnözés legkülönbébb változataiban is.” Merkel, R.: Das Elend der Beschützen. Der Nato-Angriff ist illegal und moralisch verwerflich. Die Zeit, 12. 05.
http://www.zeit.de/1999/20/Das_Elend_der_Beschuetzten;
<http://www.eorsilaszlo.hu/eorsilaszlo.hu/ei/eicikk/1606.doc>

⁶ Sebastian Sheerer [Scheerer, S.: Kriminalität der Mächtigen. In: Kaiser, G. – Kerner, H.-J. – Sack, F. – Schellhoss, H. (Hrsg.): Kleines Kriminologisches Wörterbuch. Aufl. 3. C. F. Müller, 1993, S. 246. ff.] Herbert Jäger (Jäger, H.: Makrokriminalität: Studien zur Kriminologie kollektiver Gewalt. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1989) idézi, akit a makrokriminalitás „atyjának” tekintenek Németországban.

⁷ Így Reese, C.: Großverbrechen und kriminologische Konzepte. Versuch ein theoretischer Integration. LIT Verlag, Münster, 2004

Olyan, már bekövetkezett károkozásokat előidéző, vagy a tudomány aktuális állása szerint kárkövetkezményeket valószínűsítő cselekmények, amelyek

- földrajzi térben, időben, az érintett személyek számának tekintetében, a károkozások mértékében nagy kiterjedésűek, továbbá amelyek
- elkerülhetők, vagy ha nem: következményeikben csökkenthetők, és amelyek
- emberi cselekvésre vagy mulasztásra vezethetők vissza.

A tett azáltal követődik el, hogy beáll a nem kívánt következmény: maga a tömeges károkozás, vagy annak távoli és/vagy közvetlen veszélye megvalósul.

A kártevés és következmény viszonyát tekintve vannak olyanok, amelyek

- célja a haszonszerzés, de az e cél érdekében tevékenykedők a károkozást lehetőség szerint el akarják kerülni,
- célja a haszonszerzés, de ennek folyamatában a károkozás elkerülése nem cél, s a tevékenykedőknek ez nem is áll érdekükben,
- mellékterméke a tömeges károkozás,
- célja a károkozás.

Mi a továbbiakban a felsorolás elején álló három lehetőséget, ezeken belül pedig a szervezetek „üzemkörében” megvalósultakat illetjük kiemelt figyelemmel. A legutóbbit (tehát a célzatos károkozást) egyáltalán nem érintjük.⁸

A makrokriminalitás imént megadott definíciójából – kizárásos alapon – levezethető a szakmai és közfigyelem centrumában álló *mikrokriminalitás*. Az a tény, hogy e kör tartalma evidens, abból is kikövetkeztethető, hogy sem a német, sem az angol nyelvű szakirodalom nem szentel figyelmet a definiálásának. Tekintettel azonban arra, hogy az angolszász szakirodalom egyre gyakrabban a bűncselekmények kutatásának fő csapásirányát a közterületi bűncselekményekre (street-crime) koncentrálsban határozza meg, ezért szükségesnek tartom leszögezni, hogy ez a szűkítő értelmezés elfogadható volna valamennyi, nem a makrokriminalitás körébe tartozó bűncselekményre vonatkoztatva.

A továbbiakban a makrokriminalitás körén belül maradv, egy viszonylag jól körülhatárolható körben: a szervezeti bűnözés egy kisebb szeletét kiválasztva a *vállalati bűnözés* keretei között maradv mutatom be a hatalommal visszaélés néhány, tágabb körben is tanulságokkal szolgáló példáját. Szokás szerint ismét rendszerszemléleti fogalom meghatározással indítok.⁹

A szervezet és a vállalat fogalma

Valamely szervezet működésének megértéséhez hozzásegít, ha azt egyfajta hatalmi képződményként deklaráljuk. Ezért röviden célszerű kitérni a *hatalom* lényegének definiálására.

⁸ E distinkcióra azért hívom fel már most a figyelmet, mert nem kevesen vannak, akik a szervezetek bűnözését szinonim fogalomként használják a szervezett bűnözéssel. Az előbbi része diszciplínánknak, az utóbbi azonban idegen tőle.

⁹ A rendszerezéskor jelentős segítséget nyújtott Korinek László gondolatmenete. Korinek L.: Bűnözési elméletek. Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2006, 295–307. o.

Max Weber szerint „Hatalomnak azt a társadalmi kapcsolatokban rejlő lehetőséget nevezzük, amely megengedi, hogy az egyik ember akár a másik ellenállása ellenére is véghezvigye akaratát, függetlenül attól, hogy erre a lehetőségre mik, vagy milyen eszközök adnak módot”¹⁰.

A *hatalom* működése az e célra kialakított szervezetei működésén keresztül ismerszik meg. A szervezetek tevékenységei egyének döntésein keresztül konkretizálódnak. Ennek értelmében két szintet különböztethetünk meg.

- Az első szintnek magát a szervezetet tekintjük, mint olyan absztrakt képződményt, amelyik konkrét szabályozás keretei között működik. Ezt megalapozhatják külső és belső (jogi) szabályok.
- Második szinten foglalnak helyet a szervezetek tagjai, akik – leginkább hierarchikus rendben – a szervezet által megadott keretek között, annak írott vagy szokás-jogon alapuló előírásai szerint tevékenykednek.

A szervezet tevékenységének megítélésekor alapkérdés, hogy azt milyen célból hozták létre.

A *szervezet fogalmát* Csepeli György a következőképpen definiálja:¹¹ „A szervezet a társadalom alkalmazkodóképességét szolgáló kollektív cselekvés eszköze, mely a nyugati kultúra feltételei között messzemenően épít az *individualitás*ban rejlő felhajtóerőkre, miközben összhangot és egyensúlyt képes tartani az egymással időnként szükségképpen ütköző egyéni célok, szükségletek, motivációk és különérdekek között.”

Egy másik, az interneten található ismeretlen forrásból eredő meghatározás¹² szerint „a szervezet meghatározott cél vagy célok megvalósítására létrehozott, a cél elérését szolgáló elemek funkcionális összekapcsolásából adódó formalizált struktúrák összessége, amelynek határai a környezetéhez képest világosan meghatározottak, és működéséhez az e struktúrára épülő, jelentős mértékben ezeket megvalósító emberi tevékenységek összességét jelenti. A szervezet a csoport egyik fajtája, rendszerint nagyobb létszámú másodlagos csoport, amely általában nem spontán módon keletkezik, hanem létrehozzák. A tagoknak nincs lehetőségük arra, hogy minden más taggal közvetlen kapcsolatot alakítsanak ki. Működését különböző eszközökkel koordinálják. [...]”

A szervezetek nagy halmazán belül találhatók közelebbi érdeklődésünk tárgyai: a gazdálkodó szervezetek. Mértékadó forrásra hivatkozva¹³ állíthatjuk, hogy a „*gazdálkodó szervezet*, a *vállalat* és a *vállalkozás* azonos tartalmú fogalmak: a gazdaság olyan alapegységei, amelyek a rendelkezésükre álló eszközökkel a gazdasági élet többi szereplőjétől elkülönülten gazdálkodnak, jövedelemszerzésre töreksenek, s eközben kockázatot vállalnak. Más-képp fogalmazva: a gazdálkodó szervezetek (a vállalkozások) működésének vannak olyan

¹⁰ Idézi Pearce, F.: *The Powerful. Marxism, Crime and Deviance*. Pluto Press, London, 1976

¹¹ Csepeli Gy.: *A szervezkedő ember*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 21. o.

¹² http://vizsgazz.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=957:33tetel&catid=27&Itemid=87

¹³ http://penzugysziget.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=845:a-gazdalkodo-szervezetek-jellemzoi&catid=148&Itemid=85

általános jellemzői, amelyek a tevékenység jellegétől és a vállalkozási formától függetlenül minden gazdálkodó szervezetre jellemzők. A gazdálkodó szervezetek

- önállóan gazdálkodnak,
- tevékenységük során kockázatot vállalnak,
- tevékenységük eredményességében anyagilag érdekeltek,
- döntéseikért anyagi, jogi, és erkölcsi felelősséggel tartoznak.”

Charles Perrow szervezetszociológiai alapműnek tekinthető monográfiájából kiindulva találok elfogadhatónak, hogy a szervezet és az előzőekben már azonos rangra emelt gazdálkodó szervezet, vállalat kifejezéseket – mind fogalmi, mind tartalmi szempontból – a továbbiakban ugyancsak egymás szinonimájaként használjam.¹⁴ Ez egyúttal azt is jelenti, hogy jelen munka a szervezetfogalom nagy halmazának¹⁵ csupán egy részét fogadja be.

Valamely *vállalat* jogi meghatározásának lényegi summázata található a következő definícióban: „Profit maximalizálása által a tőke akkumulálására létrehozott azon szervezet, aminek célja még több tőke létrehozatala, s ezáltal még nagyobb profit elérése.”¹⁶ *Pearce* ehhez hozzáteszi, hogy épp e cél megvalósítása érdekében minden lehetséges eszközt felhasználnak egyrészt a profit maximalizálására, másrészt a költségek és externáliák minimalizálására.

Vállalati szervezeti formák és célok

A *rómaiakig visszavezethető* hagyomány szerint személynek az tekintendő, akit a jog annak tekint. Ebből a fikcióból kiindulva határozható meg a szervezetek lényege. Ilyeneknek tekintendők a „protoszervezetek”, mint például az egyetek, a céhek vagy az egyházak. Ez utóbbiaknak különösen a XII. századtól nőtt meg a szerepük, amikor valóságos közigazgatási egységek vezető szerveivé váltak, s vagyonuk volt. Ezek a szervezetek alig vagy legfeljebb csekély mértékben voltak üzleti vállalkozásoknak tekinthetők. Elsőként a céhek váltak képessé arra, hogy bizonyos területeken az üzleti életet ellenőrzésük alá vonják. Legelőször az 1612-ben alapított Kelet-indiai Társaság volt az, amelyik már alkalmazottakat foglalkoztatott a munka megszervezésére, amit rögzített jogszabályi keretek között kellett végezni. Mindaddig a tőke és az azt mozgató menedzsment csak laza kapcsolatban volt egymással, ezért szokás az említett céheket a mai értelemben vett vállalatok előfutárainak tekinteni. A XIX. században már a korlátozott felelősségű vállalatok formáival találkozunk, és azokkal a sérelmekkel is, amelyeket ezek egymásnak okoznak.¹⁷

¹⁴ Vö. Perrow, Ch.: Szervezetszociológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 6. o.

¹⁵ Lásd erre például Csepeli Gy.: i. m. 21–22. o.

¹⁶ Glasbeek, H.: ‘The Corporate Responsibility Movement – the latest in Maginot Lines to save capitalism’. *Dalhousie Law Journal*, vol. 11, 1988, p. 373. Idézi: Pearce, F.: *Crime and capitalist business corporations*. In: Whyte, D. (ed.): *Crimes of the Powerful: A Reader*. Open University Press, 2009, p. 114.

¹⁷ Wells, C.: *Corporations and criminal responsibility*. In: Whyte, D. (ed.): Uo. 120–121. o. és az ott idézett irodalom.

A bürokratikus szervezetek kialakulása a XX. század elején indult meg, és e század közepétől gyorsult fel. *Coleman* információja szerint¹⁸ csupán az Egyesült Államokban 1917 és 1969 között a vállalatok száma megötszöröződött, s a *U.S. Department of Commerce* 1996-os kiadványa szerint az üzleti konszernek száma a megelőző harminc évben 2,4 millióról kilencmillióra növekedett. Ezek jelentős része behálózza az egész világot. *Hochstetler* és *Copes* felhívja a figyelmet arra, hogy ez együtt jár e szervezetek egy részének károkozásaival, nemkülönben azzal is, hogy a szervezetek akciói egy részének károkozása bűncselekmény elkövetése által valósul meg.

A XX. század hetvenes éveinek közepétől kezdődően az olajválság hatására a vállalati szervezeteknek mind a struktúrája, mind a tevékenységi fő iránya jelentős változásokon ment át. Ezek legfontosabb jellemzői a következő fogalmak köré tömöríthetők:¹⁹

1. *Decentralizáció, autonómia és elszámoltathatóság.* A decentralizáció a vállalatok reorganizációján keresztül valósult meg, s mind a menedzsmentet, mind a szervezeti struktúrát lényeges pontokon érintette. Jelentősen megnövekedett a független üzleti csoportok szerepe a struktúra egészén belül. Az autonómia lehetővé tette, hogy számos esetben a menedzsment függetlenedjen a szervezet egészétől, olykor önálló elszámolási egységként is. Ennek során a menedzsment részint önálló pénzügyi felelősséggel is tartozik a szervezetirányítóknak, részint az autonómia lehetővé teszi bűncselekmények elkövetését, különösen a biztonsági előírások megsértése által. Más megközelítésben: az autonómia és a decentralizáció a hatalmi központ irányításában számos strukturális problémát jelent, ideértve a különféle érdekek ütközését. Ilyen lehet például, amikor a *biztonságért felelős vezető a vállalatvezetésnek javaslatokat tehet a szükséges biztonsági szint biztosítására, ez utóbbi azonban nem teremti meg ennek feltételeit.*
2. *A kapcsolatok áruvá válása.* A reorganizáció részeként a korábban marginális szerepet betöltő biztonság intézményesült, és központi, illetve decentralizált szervezeti egységekre tagolódott. Létrejött a biztonság belső szervezeti rendszere, s ennek működtetése beleépült a termék költségébe. Ennek következtében állhatott elő olyan helyzet, hogy míg valamely vállalat egyes szervezeti egységei szükségesnek látták a biztonsági tréningeket, a központ ennek ellenére nem teremtette meg ezekhez a feltételeket. Az individualista üzleti szemlélet ugyanis nem látta be, hogy a vállalat termékének eladásához erre is szükség van.
3. *Alvállalkozói szerződések.* Az imént említetthez hasonló problémák keletkeztek akkor, amikor a feladatok egy részét alvállalkozókhoz szervezték ki. A biztonsági menedzsment súlyos problémákkal nézett szembe, amikor ilyen körülmények között kellett ellátnia a feladatát, és a tapasztalatok azt mutatják, hogy a biztonsági követelmények betartatása jelentős nehézségekbe ütközik.

¹⁸ Coleman, J. S.: *The Asymmetric Society*. Syracuse University Press, Syracuse, 1982. Idézi: Hochstetler, A. – Copes, H.: *Organizational Culture and Organizational Crime*. In: Shover, N. – Wright, J. P. (eds.): *Crimes of Privilege. Readings in White-Collar Crime*. Oxford University Press, Oxford, 2000, p. 210.

¹⁹ Részletesen lásd Tombs, S.: *Corporate Crime and New Organizational Forms*. In: Pearce, F. – Snider, L. (eds.): *Corporate Crime. Contemporary Debates*. University of Toronto Inc., Toronto–Buffalo–London, 1995, pp. 138–146. és az ott hivatkozott irodalom.

4. *Munkavállalók bevonása.* A tapasztalatok szerint ez csak ritkán fordul elő. Igaz ez annak ellenére, hogy – formálisan – a munkavállalók képviselői a fontosabb döntéshozataloknál jelen vannak. A vállalatok a munkavállalók érdekeinek érvényesítéséhez úgynevezett autonóm munkacsoportokat foglalkoztatnak, amelyeknek ez az érdekképviselő a feladatuk.

Aligha véletlen, hogy például *Latham* a vállalatot egy olyan arisztokratikus vagy oligopolisztikus köztársaságnak látta, amelyik a maga elitjén belül vívja küzdelmét. Miként más politikai jogi személy, úgy a vállalat is meghatározott struktúrában kívánja elérni a céljait. Ennek főbb elemei: 1) a legfontosabb funkciók mértékadó allokációja; 2) a kollektív döntések ratifikációját célzó szimbolikus rendszer; 3) az utasítások operacionalizált rendszere; 4) a jutalmazások és büntetések rendszere; továbbá 5) a közös szabályok végrehajtásának intézményesítése.²⁰

A vállalatok lényegi eleme a korlátozott felelősség, aminek főbb részei a következők: 1) maga a vállalat mint önálló jogi személy; 2) a részvényesek, akik részvényeiket adni-venni tudják, s akik részesednek a profitból, akik azonban személyükben nem felelősek akcióikért és adósságaikért; 3) a vállalatigazgatók, akik jogi felelősséggel tartoznak a szervezet politikai céljainak meghatározásáért, magáért a szervezetért és annak üzleti tevékenységéért; 4) a vállalati menedzserek, akik a vállalat napi tevékenységért viselnek felelősséget, legyen az a szervezet tulajdonában lévő gyár, kémiai laboratórium vagy szupermarket-üzletlánc; továbbá 5) a vállalat alacsonyabb beosztású munkavállalói, akiknek nincs köztük a szervezet egyes részterületeinek tevékenységéhez, ám akik megbízhatók a beosztottaik tevékenységéért való felelősségvállalással.²¹

Azt ismételten hangsúlyozni szükséges, hogy az üzleti vállalkozás formájában működő szervezetek *legfontosabb céljai a profit, a gyarapodás és a hatékonyság fokozása.* A nagy szervezeti formában működő vállalkozások kiemelt célja azonban egyetlen: a profit maximalizálása.²²

Kockázatelemzés és szervezet-ellenőrzés

A vállalatok egyre gyakrabban alkalmazzák tevékenységük eredményesebbé tételéhez a *kockázatelemzést*, a biztonsági értékelést, a következményanalízist, a kockázatos munkaszervezés-elemzést és más hasonló módszereket. Ezek azért is elengedhetetlenül szükségesek a racionális döntés meghozatalához, mert segítségükkel állapítható meg valamely technológia *biztonsági kockázatának* mértéke.²³

²⁰ Latham 1961-es munkáját idézi Pearce, F. (2009): i. m. 115. o.

²¹ Uo. 111–112. o.

²² Clinard, M. B. – Quinney, R.: *Criminal Behavior Systems: A Typology*. Holt, Rinehart and Winston, New York, 1973, p. 18. Idézi: Passas, N.: *Anomie and corporate deviance*. In: Whyte, David (ed.): i. m. 153. o.

²³ Kletz, T.: *Critical Aspects of Safety and Loss Prevention*. Butterworths, London, 1990, p. 281. Idézi: Pearce, F. – Tombs, S.: *Toxic Capitalism: Corporate Crime and the Chemical Industry*. Aldershot, Ashgate, 1998, p. 259.; A vegyi anyagok termelésével kapcsolatos előzetes vizsgálat egyes lépéseit

A kockázatelemzés általában annak technikai szintjére szokott redukálódni, mert ez felel meg a nyugati kultúra racionalitásának. Ebben az esetben azonosítható, mértékegységekben kifejezhető, előre látható és kalkulálható adatok halmazával dolgoznak a szakértők. Ennek a módszernek azonban van egy jelentős hátulütője. Azáltal, hogy a vizsgálatok idején kész metodológiákat alkalmaznak, fennáll a veszélye annak, hogy a vizsgálatba bevont részelemek egyikének vagy másikának apró megváltozása téves végeredményhez vezet.²⁴

Az 1970-es évektől kezdődően a *multinacionális vállalatok egyre inkább összefonódtak egyik vagy másik állam hatalmi centrumával*. A hagyományos módszerekhez ragaszkodás ennek folytán a további veszéllyel is jár, hogy a valójában ellenőrzésre hivatott állami szervek nem firtatják a korábban elfogadott módszerek időszerűségét, nem vesznek tudomást az idők folyamán bekövetkezett tudományos-műszaki fejlődés olyan eredményeiről, amelyek elavulttá teszik a korábbi módszereket. Különösen vonatkozik ez a vegyi üzemek által előidézett egészségkárosodások megállapíthatóságára.²⁵

A *szervezet-ellenőrzést* általában az a szervezet végzi el, amelyik a vállalat aktivitásának irányításán keresztül meghatározza annak tevékenységét és politikáját.²⁶ Hagyományosan két érdekközösség tartozik ide: egyrészt a menedzseri, másrészt a tulajdonosi csoport. Ezek döntenek el a preferenciák meghatározásán keresztül a szervezet működésének fő irányait. Ennek megfelelően az ellenőrzésnek két fajtája ismeretes: a tulajdonosi és a menedzseri kontroll.²⁷ A tulajdonosok elsősorban a hosszú távon érvényesülő nyereségességben, míg a menedzserek főként a hosszú távra előteremtett jövedelmükben érdekeltek.²⁸

A szervezeti bűnözés, vállalati bűnözés

A *szervezeti bűnözés koncepciója* a hivatalnokok, menedzserek vagy más, egyébként formálisan legitim szervezetek alkalmazottaival kapcsolatban került előtérbe, akik a szervezet érdekeit és céljait meg nem engedett eszközökkel kívánták szolgálni.²⁹ E tevékenység jellegzetessége, hogy a normasértést megvalósító személy rövid távon előnyhöz jut ebből a ténykedésből, maga a szervezet azonban, különösen hosszú távon, hátrányt szenved. Clinard és Quinney például ilyennek tekinti a hadsereg körében olykor előforduló, egyes

lásd Cutter, S.: *Living with Risk*. Edwin Arnold, London, 1993, p. 38. Idézi: Pearce, F. – Tombs, S.: Uo. 260. o.

²⁴ Pearce, F. – Tombs, S.: Uo. 260. o.

²⁵ Uo. 265–266. o.

²⁶ Így Mizruchi, M. S.: *Who controls whom? An examination of the relation between management and boards of directors in large American corporations*. *Academy of Management Review*, vol. 8, no. 3, 1983, pp. 426–435. Idézi: Bilimoria, D.: *Corporate Control, Crime, and Compensation: An Empirical Examination of Large Corporations*. In: Shover, N. – Wright, J. P. (eds.): i. m. 297. o.

²⁷ Vö. Bilimoria, D.: i. m. 297. o.

²⁸ Monsen, R. J., Jr. – Downs, A.: *A theory of large managerial firms*. *The Journal of Political Economy*, June 1965, pp. 221–236. Idézi: Bilimoria, D.: Uo.

²⁹ Ermann, M. D. – Lundman, R. J.: *Deviant Acts by Complex Organizations*. *Deviance and Social Control at the Organizational Level of Analysis*. *Sociological Quarterly*, Winter 1978. Idézi: Hochstetler, A. – Copes, H.: i. m. 211. o.

személyek által megvalósított szexuális kilengéseket.³⁰ Valamennyi ilyen tevékenység fontos ismérve az *erőfölénnyel való visszaélés*.

A szervezeteken belüli bűnözés – hatásirányát tekintve – megint csak két csoportba sorolható. Ezek egyike az, amelyek a szervezeten belül élők, dolgozók érdekeit sérti vagy veszélyezteti, míg a másik a szervezeten kívüli életterületeken fejti ki kártékony hatását.

A definíciók többsége a szervezeten belüli viszonyokra összpontosít. Így például Box³¹ szerint a szervezeten belüli bűnözés „valamely egyénnek vagy egyének jogilag legitimált formájú csoportjának mulasztással vagy tevőlegesen elkövetett (omission or commission) olyan illegális aktusa, amely összefüggésben van a szervezet céljaival, s amely súlyos fizikai vagy gazdasági hátrányt idéz elő a munkavállalóknak, a fogyasztóknak [...] a széles értelemben vett lakosságnak és más szervezeteknek”³². Snider ezzel összefüggésben kiemelőnek tartja részint azokat a tevékenységeket, amelyek árucikkek valódi tulajdonságainak vagy tudományos eredményeknek, megállapításoknak a meghamisítására irányulnak.³³ Ez egybecseng Box azon álláspontjával, amely szerint ezek közül különös figyelemre érdemesek azok a tettek, amelyek morálisan elfogadhatatlanok, szociálisan károsak. Fontos, hogy Box a tettek megítélésekor nemcsak a büntető-, hanem más, például polgári jogi szabályokkal is egybevetendőnek tartja a tett megítélését. A tettről kialakított vélemény megformálása során tehát fontos feladat, hogy annak megvalósítóját behelyezzük abba a szociális környezetbe, amelynek szabályait és elvárásait követnie kell, amelynek meg kell felelnie.³⁴

A szervezeti bűncselekmények elkövetésének másik fontos mozgatórugója az az igyekezet, amelyet a szervezeten belüli alá-fölé rendeltségi viszonyban a beosztottak tanúsítanak főnökeik irányában. Ezért a munkahelyi légkör jelentős szerepet játszik abban, hogy ez az igyekezet milyen irányban és mértékben termel ki vadhajtasokat. Hochstetler és Copes szerint a vállalatban belüli szervezeti viszonyok is elősegíthetik azt, hogy a szervezeten belül dolgozók lehetőségeket találjanak a szabályellenes tevékenység kifejtésére. Különösen akkor merül fel e körülmény okként, ha egyes személyek, bizonyos üzleti és piaci körök visszatérően jogellenes cselekedeteket visznek véghez.³⁵

Ezeknek az erőfeszítéseknek nem kívánt következményei *első körben* általában a vállalati alkalmazottakat érintik, mégpedig jellemzően egészségük, biztonságos munkavégzésük

³⁰ Clinard, M. B. – Quinney, R.: i. m. Idézi: Hochstetler, A. – Copes, H.: Uo.

³¹ Erről lásd még Garner, J.: Understanding the Nature and Context of Local Environmental Enforcement: What we Learned from Interviews with Inspectors. In: Simpson, S. S. – Garner, J. – Gibbs, C.: Why do Corporations Obey Environmental Law? National Institute of Justice, U.S. Department of Justice, Washington, D. C.; Scott, D.: Policing Corporate Collusion. Criminology, vol. 27, 1989, pp. 559–587. Idézi: Benson, M. L. – Simpson, S. S.: White-Collar Crime. An Opportunity Perspective. Routledge, New York–London, 2009, p. 190.

³² Box, S.: Power, Crime and Mystification. Tavistock, London, 1983, pp. 20–22. Idézi: Tombs, S.: Corporate Crime and New Organizational Forms. In: Pearce, F. – Snider, L. (eds.): i. m. 132–136. o.

³³ Snider, L.: The sociology of corporate crime: an obituary (or: whose knowledge claims have legs?). In: Whyte, D. (ed.): i. m. 191. o.

³⁴ Braithwaite, J.: Corporate Crime in the pharmaceutical industry. Routledge & Kegan Paul, London, 1984, p. 2. Idézi: Tombs, S.: i. m. 132–136. o.

³⁵ Lásd Hochstetler, A. – Copes, H.: i. m. 211. o.

veszélyeztetése vagy sérelme által. Ami tipikus, hogy ezek a megfelelő munkakörülmények korlátozása következtében beálló veszélyeztetések a *második körben* gyakran nemcsak a munkavállalókra hatnak ki, hanem a termékek fogyasztóira, sőt ennél is szélesebb közösségekre is. Itt csak utalok arra, hogy ennek háttérében általában a jobb versenyképesség, a „főlösképes” biztonsági előírások költségtakarékossági megfontolásokból történő háttérbe szorítása áll.³⁶

Tágon vett értelemben a *vállalati bűnözés* a közigazgatási, a polgári vagy a büntetőjog olyan megsértése, ami vállalatokhoz kapcsolódik.³⁷

Az e körbe sorolható tettek csoportosításával különösen az 1980 és 2000 közötti időben foglalkoztak behatóan. Ennek oka – véli Snider³⁸ – az volt, hogy hatvanas és hetvenes években a kapitalizmus világszerte válságos helyzetbe került, aminek következtében a belső ellentmondások is a korábbiaknál inkább kerültek a felszínre, következésképp a szakemberek is elkezdtek e témakört a korábbiaknál behatóbban tanulmányozni. A XX. század utolsó két évtizedében megfigyelhető volt részint a politikai centrumokban a nyilvánvaló jobbra tolódás, részint a későbbiekben globalizációnak elnevezett folyamat, a multinacionális szervezetek hatalmi centrumokká válásának felgyorsulása. Ennek az átalakulásnak a tanulmányozása eredményeképp – általánosságban – két fő kategóriát sikerült felállítani: egyrészt a pénzügyi, másrészt a szociális érdekek sérelmére megvalósuló cselekményekét. Mindkettőben elsődleges szempont a részt vevő egyén foglalkozási státusa. Mindemellett természetessé vált annak elfogadása, hogy az üzleti életben vannak olyan helyzetek, amikor a felső vezetői pozíciókat elfogadók (őket szokás egyszerűen topmenedzsereknek titulálni) úgy találják, hogy sikeres ténykedésük érdekében megszeghetik a mindenkire kötelezően érvényes jogi előírásokat, s hogy ebben magas pozíciókat betöltő politikusok is támogatóik lehetnek.³⁹

A vállalati bűnözés azért él és virul, mert – erőteljes leegyszerűsítéssel, de a lényegre rámutatva – azt kell megállapítanunk, hogy profitábilis. A lényegét az a közeg teremti meg, amelyikben a tevékenységét kifejti, s amelyikben a hasznot eléri. Ennek legfontosabb donora a különböző országokban helyet foglaló felső társadalmi réteg. Következésképp a privilegizált felső osztálynak a tevékenységét kellene oly módon csatornázni, hogy csak morálisan is elfogadható jogi előírásokkal körülbástyázottan fejthesse ki tevékenységét. Vannak, akik úgy vélik, hogy ehhez az első lépés a dolgozó emberek életstílusának és életésélyeinek a megváltoztatása.⁴⁰

³⁶ Carson, W. G.: The Other Price of Britain's Oil: regulating safety on offshore oil installations in the British sector of the North Sea. Contemporary Crises, vol. 4, 1980, pp. 229–226. Idézi: Snider, L. (2009): i. m. 193. o.

³⁷ Clinard, M. B. – Yeager, P.: Corporate Crime. Free Press, New York, 1980; Clinard, M. B.: Corporate Ethics and Crime. Sage, Beverly Hills, 1983. Idézi: Bilimoria, D.: i. m. 302–303. o.

³⁸ Snider, L.: Researching Corporate Crime. In: Tombs, S. – Whyte, D. (eds.): Unmasking Crimes of the Powerful: Scrutinizing States and Corporations. Peter Lang, London, 2003, pp. 62–63.

³⁹ Snider, L. (2003): Uo. 50., 52. o. és az ott idézett irodalom.

⁴⁰ Lásd erre Carson, W. G. – Martin, B.: The Factory Acts. Martin Roberson, London, 1974; Bliss, M.: A Living Profit: studies in the social history of Canadian business. McClelland and Stewart, Toronto, 1974. Idézi: Snider, L. (2003): i. m. 65. o.

Bűnözéskontroll – megelőzés

A különböző, a globalizáció részeként a világ nagy részét behálózó nagyvállalatok a múlt század nyolcvanas éveitől kezdődően olyan átalakuláson mentek át, ami – e vállalatok gazdasági súlya miatt – mindinkább lehetetlenné teszi büntetőjogi úton történő felelősségre vonásukat. Jellemző erre a helyzetre, hogy például már a kilencvenes évek végén a világ ötvenegy legnagyobb vállalata nemzetközi konszern volt, ami azt jelenti, hogy *függetlenek* voltak *egyes országok nemzeti hatóságaitól*. A világranglista tizenkettedik helyét elfoglaló Wall-Mart éves bevétele több volt, mint a világranglista végén álló százhatvanegy ország összesített nemzeti jövedelme. Olyan hatalmas szervezetek, mint a General Motors, a Mitusi és az Itoh eladásai meghaladták a százmilliárd dollárt, ami azt jelenti, hogy bevételük nagyobb volt, mint Dánia, Finnország és Norvégia összesített GDP-je.⁴¹

A vállalatok által elkövetett bűncselekmények kezelése számos okból problematikus, és egy sor próbálkozás ellenére mindmáig jórészt megoldatlan. Ezek közül a legpregnánssabbak a következők:

1. Nehézséget jelent az a tény, hogy a részvényesek kimaradnak magának a tevékenység megvalósításának módjából. Ezért nekik semmi közük ahhoz, hogy a nyereségüket (vagy a veszteségüket) milyen, esetleg illegális aktivitás árán érte el a vállalat. Az igazgatók és a menedzserek közvetlenül általában szintén nem viselnek felelősséget, vagy biztosításokkal védik magukat. A környezeti és egészségi károkozásért vagy éppenséggel a biztonsági szabályok megszegéséért a vállalatok mint jogi személyek tartoznak felelősséggel, s ha bíróságra kerül az ügy, pénzbüntetéssel sújthatók. Ennek összege többnyire töredéke akár az okozott kárnak, akár a normasértés megvalósításának segítségével elért profitnak.⁴² Épp ez a korlátozott felelősség az, ami a vállalatokat antiszociális, illegális és kriminális tettek megvalósítása felé hajtja, hiszen gyakran ezek segítségével képesek a leghatékonyabban a profitot növelni. Nevezhető ez a strukturális felelőtlenység egy formájának is, hiszen nagyon nehéz meghatározni, hogy milyen volt a döntéshozatal menetrendje, melyik döntést pontosan ki hozta, s hogy a rossz döntésért ki vonható felelősségre.⁴³

2. Kutatók Kanadában, Nagy-Britanniában, Ausztráliában és az Egyesült Államokban behatóan tanulmányozták, hogy a különféle vállalatok szabályszerű működésére hivatott ellenőrző hivatalok milyen elvek mellett és miféle gyakorlatot követve végzik tevékenységüket. A kapott eredmények meglehetősen kiábrándítóak, merthogy a legfontosabb tapasztalat az volt, miszerint ez az aktivitásuk többnyire hatástalan. A vizsgálatok semmiféle összefüggést nem mutatnak azok céljával, s kevés közülük van a realitásokhoz is. A belső vizsgálatokat végző személyek legfőbb feladata, hogy bebizonyítsák alkalmazóik munkájának megfelelő színvonalát, hangsúlyozva, hogy ők se nem rendőrök, se nem vizsgáló ügyészek. Tevékenységük összetett, mandátumuk – megnevezve vagy elhallgatva e tény – arra

⁴¹ Dobbint idézi Snider, L. (2009): i. m. 197. o.

⁴² Pearce, F. (2009): i. m. 112. o.

⁴³ Uo. 115. o.; Lásd erről még Pearce, F.: Crime and capitalist business corporations. In: Shover, N. – Wright, J. P. (eds.): i. m. 35–48. o.

irányul, hogy a költséghatékonyság megfelelőségéről alkossanak véleményt, s ennek javítása érdekében tegyenek javaslatokat. Pontosán tisztában vannak azzal, hogy amennyiben erős kritika alá vetik a vállalat vezetőinek tevékenységét, állásvesztéssel néznek szembe. Ehhez járul hozzá az a tény, hogy a legnagyobb vállalatok felső vezetése elmélyült kapcsolatokat ápol azokkal a politikusokkal és közhivatalokkal, akiknek, illetve amelyeknek – külsősként – ellenőrizniük kellene e szervezetek szabályszerű működését. Ehhez járulnak azok a büntetőbíróságok által kiszabható lehetséges szankciók, amelyek eleve inadekvátak a kizárólagos profitszemlélet visszaszorítására. Bár a börtönbüntetés elvileg szerepel a súlyos bűncselekményt elkövető vezető tettének megtorlására, ennek kiszabására csak a legkritikább esetekben kerül sor.⁴⁴

3. E bűncselekményi kör esetében alapvetésként kezelhető az a megállapítás, hogy – szemben az úgynevezett street-crime bűncselekményekkel – az elkövetői kör és az elkövetés jellemzőiből fakadóan a prevenciónak a hagyományos céljai (elrettentés, rehabilitáció stb.) még a mikrokriminalitás körébe tartozó bűncselekményekhez képest is kevésbé valósulhatnak meg. Ezért a kriminológiának hagyományos eszköztárából itt gyakorlatilag alig valami használható. Emiatt is könnyű belátni: egy, gyakran a vállalati döntéshozatal legbelső körén belül megvalósuló bűncselekményt ugyan miként lehetne a külső szereplők közötti konfliktus lezárására létrehozott olyan eszköztárral, mint a büntetőjog, eredményesen kezelni?⁴⁵

4. A tudományos-technikai fejlődésnek az utóbbi néhány évtizedben még a korábbiánál is gyorsabb fejlődése, az új műszaki lehetőségek gyorsan bevezethető gyakorlati alkalmazása még inkább feltűnővé teszi azt a korábbról is jól ismert tényt, hogy a jogi szabályozás általában, ezen belül a büntetőjog mindig megkéskéveti a valóság kihívásait. A jognak ez a jellemvonása most azzal tetéződik, hogy az újdonságok szabályozása eleve nehezebb, ráadásul ezek a fejlesztések (mint például az internet és a hozzá kapcsolódó számos egyéb újdonság) folyamatos változásban vannak. Nemhogy a kontinentális, de még a változásokra bizonyos mértékben érzékenyebben reagálni képes szokásjog sem tud lépést tartani a való világgal.⁴⁶ *John Braithwaite és Gilbert Geis* szerint a legfontosabb különbségek a következők:⁴⁷

- a) Amíg a hagyományos bűncselekmények többsége esetében a cselekmény könnyen nyilvánvalóvá válik, addig a szervezeteken belül elkövetett bűnök esetében a következmény általában nem válik egykönnyen láthatóvá. Ebből következik az, hogy a jogi eszközöket alkalmazó intézmények (például a rendőrség) az első esetben jellemzően reaktív módon reagál a tudomására jutott bűncselekményre, míg a második esetben a kontroll és a megelőzés érdekében proaktív módon kell hogy fellépjen.

⁴⁴ Vö. Snider, L.: The politics of corporate crime control. In: Pearce, F. – Woodiwiss, M. (eds.): *Global Crime Connections*. Macmillan, 1993, pp. 215–216. és az ott idézett irodalom.

⁴⁵ Lásd erről bővebben Braithwaite, J. – Geis, G.: *On Theory and Action for Corporate Crime Control*. Reprint. In: Shover, N. – Wright, J. P. (eds.): i. m. 361–362. o.

⁴⁶ Lásd erről Stone, Ch. D.: *Where the Law Ends: The Social Control of Corporate Behavior*. Harper & Row, New York, 1975; Grabosky, P. N. – Smith, R. G. – Dempsey, G.: *Electronic Theft: Unlawful Acquisition in Cyberspace*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001, p. 185. Idézi: Benson, M. L. – Simpson, S. S.: i. m. 194–195. o.

⁴⁷ Braithwaite, J. – Geis, G.: i. m. 362–378. o.

- b) Amikor egy bűncselekmény nyilvánosságra jut, a hagyományos bűncselekmények körében a gyanúsított elfogása általában nehézségekbe ütközik, míg a vállalaton belül megvalósuló bűnök elkövetői esetében ez többnyire könnyűszerrel végrehajtható. Ez a jellegzetesség lényegében kiegyenlíti az a) pont alatti állításban megfogalmazott nehézségeket. Ráadásul ezekben az esetekben a jogilag gyakran vitatott, ám a bűnüldöző hatóságok által előszeretettel alkalmazott csapdaállítás is eltérő módon valósul meg, s a proaktív kontroll esetében a szakemberek körében kevésbé vitatott.
- c) Ha a bűnelkövetőt elfogják, a hagyományos bűncselekmények esetében a bűnösség megállapítása általában egyszerű, míg ez a szervezeti bűncselekmények esetében csaknem mindig nehézséget jelent. A bizonyítás folyamán jelentős költségek merülnek fel, amelyeknek csak egy része kapcsolódik a közvetlen bűnfelderítéshez. Nem könnyű eligazodni a különböző könyvelési adatok között, s a csalás megvalósulását éppúgy nehéz bizonyítani, mint a gyakran közvetett oksági kapcsolatot valamilyen károkozás és annak következményei között. Nem hanyagolhatók el azok a költségek sem, amelyek közvetlenül vagy közvetve a nagy hatalmú politikusok bűnösségének bizonyítási nehézségeivel függenek össze. Összegezve: a hatalom és a sérelem elszenvedője közötti bonyolult jogi összefüggések tisztázása okozza a szervezeti bűncselekmények legfőbb bizonyítási nehézségeit.
- d) Ha egy „szokásos” bűnelkövetőt elítéltek, a büntetés elrettentő hatása kétséges, ellenben a vállalati bűncselekmények esetében ez igen erőteljes lehet. Hogyha elfogadjuk a labeling teóriát, akkor azt is látnunk kell, hogy a hagyományos bűnelkövetőt a megbélyegzés egyre inkább beleviszi abba a közösségbe, amelyikben büntetését tölti, s ezért a büntetéskiszabás elrettentő és kezelő hatása elhanyagolható, sőt épp ezáltal válhat egy szubkultúra hierarchiájában elismerést érdemlő szereplővé. A szervezeti bűnök elkövetői ezzel szemben a társadalom megszokott keretei között kívánnak sikereket elérni, ezért esetükben az ilyen környezetből való kizárással fenyegetés sokkal inkább lehet hatásos. Mindazonáltal azt is meg kell jegyezni, hogy a büntetés elrettentő hatásának elismerése e bűncselekménycsoporton belül sem kizárólagosan, csupán többségileg elfogadott megállapítás.
- e) Amíg a munkalehetőség hiánya a hagyományos bűncselekmények kontrollja esetében nem túlságosan kerül akár a társadalom, akár az érintettek figyelmének középpontjába, addig a vállalati bűncselekmények kontrollja alkalmával igen hatékony lehet. Úgy is lehet fogalmazni, hogy a társadalom természetesnek tartja, hogy aki bűncselekményt követ el és ezen rajtaveszt, azt „kivonják a forgalomból”. Ez a fegyver azonban célt téveszthet. A gazdasági életben tevékenykedők esetében a magas státusú emberek számára létszükséglet, hogy döntéseket hozzanak. Gyakran a beosztottaik jövője is azon múlik, hogy a vezetőik milyen teljesítményt nyújtanak a szervezet érdekében. S mivel működő szervezetről van szó, nem biztos, hogy például egy felelőtlenül gondolkodó, a jogszabályi előírásokat megszegő környezetvédelmi mérnök lecserélése egy másikra nem ugyanoda juttatja a vállalatot, mint elődje.
- f) A rehabilitáció a hagyományos bűncselekmények kontrollintézményei körében sikertelen, a vállalati bűncselekmények esetén azonban hatékony lehet. Ez arra vezethető vissza, hogy a vállalatok struktúrája képlékenyebb, könnyebben változtatható, formálható, mint az ember személyisége. A szervezeten belüli struktúra

reorganizációja egyszerűbben oldható meg, mint az ember személyiségének megváltoztatása.

- g) Habár az előzőekben arról esett szó, hogy a vállalati bűncselekmények prevenciója gyakran sikeresebb lehet a hagyományos bűncselekményekhez viszonyítva, ez azonban nem jelenti automatikusan azt is, hogy – a konvencionális jogrendszereken belül – akár a prevenció, akár a restitúció automatikusan jobban működne ebben a körben. Ennek oka a c) pont alatti állításban rejlik. Nagy hatalmú szervezetek esetében a vád bizonyítása rendkívül nehéz.⁴⁸

5. A *büntető igazságszolgáltatás* területén a vádhatóságok számos nehézséggel néznek szembe. Ezek között első helyen annak az eldöntése áll, hogy egy vállalaton belül ki és milyen felelősséget visel az intézményen belüli döntésekért. Ez arra vezethető vissza, hogy a szervezeteken belül a döntési mechanizmus többnyire erősen fragmentált, és nem fut össze egyetlen személy kezében. Ez pedig egy konkrét esetben elősegítheti azt, hogy a döntéshozatalban részt vevők egymásra hárítsák a felelősséget. Ennek eredménye jellemzően az, hogy az egyéni számonkérhetőség helyébe a kollektív felelősség lép.⁴⁹ Ilyen esetben pedig olykor lehetetlen a jogsértő büntetőjogi úton történő felelősségre vonása.⁵⁰ S bár számos ország büntető jogszabályai lehetővé teszik a jogi személy felelősségének megállapítását, a most említett körülmények mégis azt idézik elő, hogy ez a gyakorlatban viszonylag ritkán fordul elő.⁵¹

Arra a kérdésre azonban, hogy hogyan szüntethető meg a vállalati bűnözés, meglehetősen egyértelmű válasz adható. Snider szerint⁵² három lehetőség közül választhatunk: e bűncselekmény „eltüntetésének” egyike a dekriminalizáció, a másik a dereguláció (azaz e cselekmények kezelésének száműzése mind a büntető-, mind az államigazgatási, mind a polgári jogból), továbbá jelentőségének visszaszorítása (amit az államapparátus túlterheltsége alapozhat meg). A különböző országokban a felsoroltak mindegyikének kipróbálására sor került már, s azok történelmi hagyományaitól, politikai és gazdasági erők és érdekközösségek összetételétől, erőviszonyaitól függött, hogy mikor melyik módszer került előtérbe.

A vállalati bűncselekmények megelőzésekor – szemben a hagyományos bűncselekményekkel – előkelő szerephez jut a büntetőjogon kívüli jogi lehetőségek közül egyrészt a *közigazgatási*, másrészt a *polgári jog*.⁵³ Ezek bármelyike alkalmas lehet arra, hogy egy előny-hátrány vagy haszon-költség elemzés nyomán a potenciális bűnelkövető a lehetőségeket olyan kockázatosnak ítélje meg, hogy annak megvalósításától eláll.

⁴⁸ Vö. Uo. 378. o.

⁴⁹ Fisse, B. – Braithwaite, J.: *Corporations, Crime, and Accountability*. Cambridge University Press, Cambridge, 1993. Idézi: Benson, M. L. – Simpson, S. S.: i. m. 186. o.

⁵⁰ Így Benson, M. L. – Simpson, S. S.: i. m. 186. o.; továbbá Clinard, M. B. – Yeager, P. C.: *Corporate Crime*. Transaction Publishers, New Brunswick, 2006, pp. xxxvi., xxxvii.

⁵¹ Benson, M. L. – Cullen, F. T.: „The Special Sensitivity of White-Collar Offenders to Prison: A Critique and a Research Agenda.” *Journal of Criminal Justice*, vol. 16, 1988. Idézi: Benson, M. L. – Simpson, S. S.: i. m. 187. o.

⁵² Snider, L. (2009): i. m. 191. o.

⁵³ Benson, M. L. – Simpson, S. S.: i. m. 184. o.

A *polgári jog* azért alkalmasabb eszköz a büntetőjognál a most tárgyalt bűncselekménycsoport elleni fellépésre, mert a bizonyítás alacsonyabb szintű standardjait használja a felelősség megállapítására. Ráadásul a károsultnak is inkább van esélye az elszenvedett veszteség megtérülésére.⁵⁴ Ez természetesen nem változtat azon a tényen, hogy a jogi személyek körében bekövetkező bűncselekmények esetén általában mind a tettes(ek), mind a sértett(ek) körét meglehetősen nehéz pontosan körbehatárolni.

A *közigazgatási jog* lehetőségeit vizsgálva az rögzíthető, hogy az e körben tevékenykedő hatóságok ellenőrző tevékenységük gyakorlása folyamán inkább törekednek a meg egyezésre, és kevésbé a büntetésre. Épp ezért például az Amerikai Egyesült Államokban elsősorban ilyen hatóság foglalkozik a szervezetek jogsértő ügyleteivel, ami nem jelenti azt, hogy e szervek ne kezdeményeznének akár büntető-, akár polgári eljárást a jogsértőkkel szemben.⁵⁵ A jogalkotók azonban főként arra törekednek, hogy megfelelő szabályozással a kezükben a gazdasági intézmények felett szociális kontrollt gyakoroljanak, s így vegyék elejét a jogellenes tetteknek.⁵⁶

Összegzés

A témakört summázva *Benson és Simpson* álláspontjára hivatkozom, akik arra a megállapításra jutnak, hogy a jog valamennyi ágára igaz a következő megállapítás: egyrészt csak nagyon korlátozott mértékben képes ezeket a területeket szabályozni, másrészt a szabályozás még oda is vezethet, hogy a jog segítségével olyan úgynevezett szürke zóna jön létre, amelyben a mozgások még annál is kevésbé követhetők nyomon, mint ha az adott területet semmiféle jogi szabályozás nem érintené. Rámutatnak arra is, hogy a kriminálprevenció számos területén jól bevált *sztuációs bűnmegelőzés* alapelvei és gyakorlata a vállalati bűnözés területén is jó megoldásnak tűnik.⁵⁷ *A kedvező feltételeket és az elérendő cél vonzerejét csökkentve* számos esetben sikeres prevencióra nyílik lehetőség. *E szemlélet elfogadása áttörést jelent a hagyományos kriminológusi felfogásban*, amelyik a jogi prevenció eszköztárát kizárólag vagy főként a büntetőjog (kisebb mértékben az úgynevezett kis büntetőjognak titulált szabálysértési jog) keretein belül képzelte el.

Vannak, akik kételkednek abban, hogy a globalizáció mai kifejtett formájában van-e még szükség a vállalati bűnözés kutatására. Sniderrel egyetérve azt kell mondanunk, hogy még a korábbiaknál is fokozottabb mértékben, bár egyesek azt hangoztatják, hogy a piaci verseny ezt is szabályozni képes, és a szervezetek bűnözési rátája lefelé tendál. Ezt azonban a kutatások cáfolják. A tudományos-technikai fejlődés ugyanis épp az ellenkező irányban hat. Számos kutatás bizonyítja, hogy a pénztőke mozgása korábban még soha

⁵⁴ Benson és Simpson O. J. Simpson esetét hozza fel, amikor is bár a büntetőbíró végül is felmentette őt az emberölés vádjá alól, a polgári bíróság megállapította a felelősségét (és vétességét) mind a volt felesége, mind élettársának halála miatt. Uo. 188. o.

⁵⁵ Uo. 189. o.

⁵⁶ Uo. 190. o. Ez egyébként teljes mértékben összhangban van Sutherland több helyütt kifejtett álláspontjával. Így például Sutherland, E. H: *White-Collar Crime: The Uncut Version*. Yale University Press, New Haven, 1983, pp. 6., 52–53.

⁵⁷ Benson, M. L. – Simpson, S. S.: i. m. 195. o.

nem ismert formákat és méreteket ölt, és hatalma sem csökkent az utóbbi fél évszázadban. Ezzel együtt az is megfigyelhető, hogy a nemzetállamok egyre erőteljesebbül képesek ezekkel az új jelenségekkel szembeszállni, azokat kordában tartani, szabályozni.⁵⁸ A nagyvilág végül is kifejezetten piacbarát zónának tekinthető – írja ironikusan Snider.

A témakörrel foglalkozó kutatók jórészt egyetértenek abban, hogy nemcsak a büntetőjogi fellépés tekintendő ultima ratiónak, hanem már a jogi szabályozást is meg kell előznie a „morális legitimációnak”, de legalábbis szinkronban kell lennie vele⁵⁹. A morális legitimáció alapját viszont egyéb szabályok teremtik meg. Ez jelen esetben a foglalkoztatottak munkakörülményeinek szabályozását jelenti.⁶⁰ Azt is látnunk kell, hogy ennek feltételei a világ különböző régiójában jelentős eltéréseket mutatnak, esetleg annak ellenére, hogy egyazon multinacionális „anyavállalat” vagy annak leányvállalata működik a különféle helyeken.

Vannak, akik úgy vélik, hogy ezúttal is érvényes a közismert mondás: „gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan”.⁶¹ Ennek egyik módszere a helyi közösségek, legkülönbözőbb érdekvédő csoportok, a foglalkoztatottak képviselőinek nyomásgyakorlása mind a vállalatra, mind az államra.⁶² A másik lehetőség természetesen az, hogy – nem lévén ilyen nyomásgyakorló fórumok – a multinacionális szervezetek alkalmazkodnak a „laza”, a szigorúbb normákat alkalmazó országokhoz, régiókhoz viszonyítva kedvezőbb helyi feltételekhez.

Pearce és Tombs hangsúlyozza: számos előfeltétel és nehézség ellenére a jog nem csupán a burzsoázia eszköze a saját érdekei védelmére, nemcsak a gazdasági körülményekre adott egyszerű reflexió, hanem eszköz a dolgozók kezében is, hogy a munkáltatóikkal szemtől szembe védjék meg az érdekeiket. A jog tehát lehetőségeket is teremt, és nem csak korlátoz.⁶³

A kriminológiai kutatások centrumában hagyományosan a tömegesen előforduló devianciák vannak. A globalizáció utóbbi több mint fél évszázada azonban visszatérően a figyelem középpontjába helyez olyan cselekményeket, amelyek egyik jellegzetessége, hogy összefüggésben van a korábban nem ismert technológiák használatával, másik jellemvonása

⁵⁸ Lásd erről Pearce, E.: *Commercial and Conventional Crime in Islington*. Second Islington Crime Survey. Economic and Social Research Council, London, 1990; Tombs, S.: *Injury, Death and the Deregulation Fetish the politics of occupational safety regulation in United Kingdom manufacturing industries*. *International Journal of Health Services*, vol. 26, no. 2, 1996, p. 96.; Simpson, S.: *The Decomposition of Antitrust: testing a multi-level longitudinal model of profit squeeze*, *American Sociological Review*, vol. 51, 1986; Simpson, S.: *Cycles of Illegality: antitrust violations in corporate America*, *Social Forces*, vol. 64, 1987. Idézi: Snider, L. (2003): i. m. 65–66. o.; Irk F.: *Kétkedő kriminológia. A rizikótársadalom kriminálszociológiája*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012, 316. és köv. o.

⁵⁹ Snider, L.: *The Regulatory Dance: understanding reform processes in corporate crime*. *International Journal of Sociology of Law*, vol. 19, 1991, p. 221. Idézi: Pearce, F. – Tombs, S.: i. m. 306. o.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo. 310. o.

⁶² Snider, L.: *Towards a Political Economy of Reform, Regulation and Corporate Crime*. *Law & Policy*, vol. 9, no. 1, 1987, p. 57. Idézi: Pearce, F. – Tombs, S.: Uo. 312. o.

⁶³ Moran, L. J.: *Corporate Criminal Capacity: nostalgia for representation*. *Social & Legal Studies*, vol. 1, no. 3, 1992; Pearce, F.: *The Radical Durkheim*. Unwin-Hyman, London, 1989; Woodiwiss, A.: *Globalisation, Human Rights and Labour Law in Pacific Asia*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998. Idézi: Pearce, F. – Tombs, S.: i. m. 312. o.

az országhatárokat, gyakran kontinenseket behálózó vállalatok erőfölénnyel való visszaélése. Az ilyen jellegű tetteket azért nehéz kordában tartani, mert elkövetőik gyakran a nemzeti jogszabályok meghatározta kereteken túlterjeszkedve, különféle hatalmi érdeklők játékszabályait követve végzik tevékenységüket.

A címben körülhatárolt témakör alapozó tanulmánya első lépéseként az alkalmazott legfontosabb fogalmakat definiálja. Ennek részeként leszögezi: a tanulmány nem foglalkozik a szervezett bűnözés céljait kiszolgálni hivatott szervezetek tevékenységével. E dolgozat a figyelmet a gazdasági életben természetesnek tekinthető profitmaximalizálás visszaélésszerű vállalatműködéseinek legfontosabb jellemvonásaira összpontosítja. Ennek során vizsgálja a szervezeteken belüli rendszerhibákat, eminensen a multinacionális vállalatok biztonságát előtérbe helyezve. A szerző arra igyekszik rámutatni, hogy a büntetőjogi eszköztár ennek a problémának a kezelésére nem vagy csak korlátozottan alkalmas, miközben egyéb jogágak elősegíthetik a jelenleginél hatékonyabb szabályozást.